

SVENSKA SPRÅKETS HISTORIA

av

Ola Magnusson

SPRÅKETS BETYDELSE	2
SPRÅKETS UPPKOMST OCH FÖRÄNDRING.....	2
SPRÅKSLÄKTSKAP	3
SVENSKA SPRÅKETS HISTORISKA INDELNING.....	3
URNORDISKA (ca 300-800)	4
RUNSVENSKA (ca 800-1225).....	4
FORNSVENSKA (1225-1526).....	5
ÄLDRE NYSVENSKA (1526-1732).....	5
YNGRE NYSVENSKA (1732-ca 1900).....	6
1900-TALET NUSVENSKA.....	7
KÄLLHÄNVISNING.....	7

SPRÅKETS BETYDELSE

I Sverige talar vi svenska. I mycket är det vårt språk som håller oss samman som ett folk. Om folk talade olika språk i olika delar av vårt land, så skulle vi betrakta oss som olika varandra, vilket också är fallet i flera länder, t.ex. Spanien. Spanien är också en förhållandevis sen ihopslagning av olika mindre länder.

Sverige har i stort sett varit enat i ungefär ett tusen år, språkligt sett ännu längre. Detta dock bortsett från vissa delar. Skåne, Halland och Blekinge var danskt område fram till 1658, då Sverige övertog dem i samband med freden i Roskilde. Där talade folket danska, vilket ogillades av den svenska statsmakten. Det infördes massiva restriktioner mot danska, bl.a. i skolorna, vilket medförde att folket där snart pratade svenska. Detta har medfört att vi i dag ser dessa områden som helt svenska. Samma sak gäller med de landskap som förut mest tillhörde Norge.

Om samma sak skett i de områden som tillhörde Sverige under stormaktstiden - vilket säkert skulle ha skett om vi hade ägt dem lite längre -, skulle vi kanske idag se Estland, Lettland och delar av tyska Pommern som förlorade svenska områden. Detta skulle i så fall möjligen leda till en önskan att återfå våra svensktalande områden, och vi skulle bättre förstå vad som t.ex. händer i Bosnien idag.

Förutom att binda samman folket, är språket en viktig del i vad som präglar vår kultur. Ett språk bildar grunden till hur människor ser på verkligheten. Olika språk innebär olika tankegångar, där både grammatiken och ordförrådet spelar roller. En del forskare säger t.o.m. att språket är en förutsättning för tänkandet. Utan att kunna uttrycka vissa saker språkligt, skulle vi inte ha förutsättningar för att kunna tänka i de banorna. Detta har t.ex. George Orwell tagit fasta på i sin bok 1984. Där låter han statsmakten uppfinna ett nytt, rationaliserat, idealt språk. För att undvika opinion mot makten, så finns det inga ord för att uttrycka ogillande och hat. Detta skulle utesluta konspirationer, eftersom folk saknar förutsättningar att tänka såna tankar, och dessutom är oförmögna att dela med sig av dem till andra.

Jag tror visserligen inte att människans tankar fungerar så, men lite sanning i argumentationen ser jag dock. Om ett folk har t.ex. ett aggressivt språk, blir människorna mer aggressiva till sinnes. Jag tror t.ex. inte att Hitler skulle ha haft samma förutsättningar utan tyskan. Att Frankrike har varit, och fortfarande är, stilbildande inom konst och mode, har nog lite att göra med det vackra språket.

SPRÅKETS UPPKOMST OCH FÖRÄNDRING

Det finns olika teorier om hur språket har uppkommit. Människornas "samhällen" under stenålderns jägar- och samlartid krävde ett språk. För att kunna samarbeta och planera jakten, var människorna tvungna att kommunicera med varandra. En del forskare tror att språket utvecklades från samarbetet, vilket förutsätter att samarbetet kom före språket. Andra anser som troligast att språket förekom "samhället", utvecklat från sång och musik. Troligast är väl en kombination av teorierna; en gradvis framväxt av ett språk och samarbete.

När språket en gång uppkommit, slutade det aldrig att utvecklas. När människorna förökade sig och spred ut sig på allt större områden, tog de språket med sig och förändrade det efter deras nya behov. Människor som aldrig eller sällan kom i kontakt med varandra utvecklade sålunda med tiden helt skilda språk. Också i områden med relativ närhet mellan folken uppstod lokala varianter av samma grundspråk, och människorna kunde efter många generationer inte förstå varandra.

Att språket förändras råder inga tvivel om; men varför? Först på senare tid har språket analyserats och bestämts, i t.ex. ordböcker. Detta kommer, tror jag, innebära att språket inte ändras i samma takt som fallet varit förut. Då fanns inget standardiserat sätt att skriva ett ord, de flesta människor kunde ju inte ens läsa. Ett förändrat uttal av ett ord kunde därför spridas utan vidare, och till slut uttalade alla människor ordet annorlunda. Samma sak med grammatiken. T.ex. influenser från andra språk kunde få ett språk att hoppa över grammatiska regler, och utveckla nya.

Nya ord tas hela tiden upp i språkens ordförråd. Det kan vara helt nya ord, eller ord från andra språk. Ords betydelse kan förändras från en generation till en annan.

SPRÅKSLÄKTSKAP

Idag finns det ca 6000 språk på jorden. De blir dock med rask takt färre och färre. Dagens moderna masskultur innebär att en tyngdpunkt läggs på vissa stora kulturer och språk, vilket innebär att små språk undertrycks. Många av de språk som idag endast talas av några hundra personer kommer inom ett par generationer att vara utdöda. Det finns redan exempel på sådana språk; både sådana som är försvunna helt och sådana, vilka är mer eller mindre teoretiskt dokumenterade.

De flesta språk tillhör större eller mindre språkfamiljer. De i språkfamiljerna ingående språken är språk som på vissa grundläggande detaljer är besläktade med varandra.

Den helt dominerande språkfamiljen i Europa är den indoeuropeiska. De få undantagen som finns är finska, estniska, samiska och ungerska, vilka alla tre tillhör samma familj, den finsk-ugriska. Turkiskan tillhör den turkiska språkfamiljen. Baskiskan är ett språk ställt helt för sig självt, utan kända släktskap med andra språk. Dessutom finns de minoritetsspråk som talas av bl.a. invandrare.

De indoeuropeiska språken har sina ursprung i de folk som översvämmade Europa och Mellanöstern årtusendena före vår tideräkning. Det råder delade meningar om det indoeuropeiska urfolkets ursprung. De flesta anser att det var ett boskapsskötande ryttafolk från stäpperna norr om Svarta- och Kaspiska havet. Studerar man orden i de olika indoeuropeiska språken, så kan man dra slutsatsen att indoeuropeerna kom från ett område med bokträd i skogarna och lax i floderna. Dessutom inser man att hästar, sköldar och vagnar varit viktiga inslag i vardagen.

SVENSKA SPRÅKETS HISTORISKA INDELNING

Svenskan tillhör alltså en gren av det indoeuropeiska språket, och är således släkt med bl.a. italienska och grekiska, men även persiska och ryska. Svenskan är ett av de germanska språken. Den germanska grenen av den indoeuropeiska språkfamiljen är ett resultat av en tidig uppdelning av folk över Europa.

Germanerna var det folk som kom att befolka Nordeuropa. Vid tiden för romarriket var germanerna det krigiska, barbariska folkslag, vilka romarna var tvungna att bygga gränsfortifikationer mot. Mot slutet av romarriket invaderades det av germanska stammar; denna tid kallas för folkvandringstiden. Germanernas härjningar blev för mycket för det västromerska riket, vilket kollapsade. Detta var i sig ursprunget till vårt Europas utveckling mot en modernare värld.

Vid tiden för folkvandringen hade germanskan i sig redan splittrats upp i tre grenar. Den västgermanska dialekten gav upphov till tyskan, engelskan m.fl., den nordgermanska dialekten, urnordiskan, blev till de nordiska språken. De östgermanska dialekterna var de gotiska språken, vilka dog ut fullständigt på 1600-talet.

Urnordiskan brukar dateras från de äldsta bevarade runorna, omkring 300 e.Kr. Språket grenades under vikingatiden ytterligare, och blev till urnationalspråken svenska, norska och danska. Detta dateras traditionellt från vikingatidens början, ca 800 e.Kr.

Detta första "svenska" språk kallas för runsvenskan, då det är det språk som återfinns på de flesta runstenar. Denna språkperiod slutar med vår äldsta bevarade handskrift, skriven med latinska bokstäver: den äldre Västgötalagen, skriven omkring 1225.

Den nya period som börjar i och med det latinska alfabetet kallas fornsvenskan.

I och med reformationen beordrade Gustav Vasa att Nya Testamentet skulle översättas till svenska. Den standardisering och särpräglighet det innebar får utgöra nästa milstolpe i språkets historia. Nya Testamentet gavs ut 1526, vilket alltså markerar början för nysvenskan, uppdelad på den äldre och den yngre varianten.

Gränsen mellan äldre- och yngre nysvenskan markeras av den första utgivningen av veckotidskriften *Then Swänska Argus* 1732. Början av 1700-talet präglades av en ny anda, upplysningen. Den innebar innovationer på många områden, bl.a. på litteratursidan. I och med tidningsutgivning, fick en allt bredare folkmassa tillgång till nyskrivet material, och det är detta som är grunden till 1732 som ett gränsår.

Den yngre nysvenskan varar sen i stort sett fram till vårt århundrade. Man brukar kalla den svenska som skrivits och talats under 1900-talet för nusvenska.

En sammanfattning av språkets indelning ser ut så här:

Indoeuropeiska	
Urgermanska	
Urnordiska	ca 300- 800
Runsvenska	ca 800-1225
Fornsvenska	1225-1526
Äldre Nysvenska	1526-1732
Yngre Nysvenska	1732-ca 1900
Nusvenska	1900-talet

Dessa årtal får inte ses som tidpunkter för dramatiska förändringar i språket. De är bara hållpunkter för en kontinuerlig förändring, vilka i vissa fall manifesteras av bevarade skrifter.

URNORDISKA (ca 300-800)

Urnordiskan är det första språk som vi har handgripliga bevis för hur det kan ha sett ut. De runor som härrör från denna tid är relativt få, ca 200 st, men lämnar ändå vissa fakta.

Runorna i sig tror man härrör från tiden runt Kristi födelse. Efter kontakt med romare eller greker och deras skrift, utvecklades ett runalfabet på 24 bokstäver. Eftersom nordborna inte hade tillgång till Sydeuropas pergament eller papyrus, var de tvungna att rista in sina runor i trä, metall eller sten. Detta ledde till det "kantiga" utseende runorna fick. Själva ordet bokstav härstammar från att man "tecknade" stavar i bokträ.

Genom att jämföra runinskrifterna från Norge, Sverige och Danmark, kan man dra slutsatsen att det talades i stort samma språk i hela Skandinavien. Hur detta språk talades och lät vet vi dock mycket lite om.

I urnordiskan fanns två olika r-ljud, vilka skrevs med olika runor. Vid omskrivning med latinska tecken använder man **r** och **R**.

Ett exempel (från Gallehushornet):

ek hlewagastiR holtijaR horna tawido
jag Lägäst från Holt gjorde hornet

Urnordiskan genomgick stora språkliga förändringar under seklerna. En viktig förändring som skedde under senare delen av perioden kallas **i**-omljudet, vilket satt spår i alla germanska språk. Det var upphovet till många av våra oregelbundna pluralformer. T.ex. **bokir**, vilket först blev **bökir**, sen **bökr**, och tillslut **böcker**.

RUNSVENSKA (ca 800-1225)

Under vikingatiden tog kungarikena Danmark, Norge och Sverige allt mer form. Det innebar att urnordiskan kom att utvecklas i olika riktningar i de olika länderna. Vi kan nu börja tala om det första riktigt svenska språket. Likheten mellan språken var dock fortfarande mycket större än vad den är idag.

Runskriften genomgick en förändring. Antalet runor reducerades från 24 till 16 st. Det innebar att flera runor fick stå för olika ljud. T.ex. **A** kunde också stå för **Ä**. Det är från den här tiden de flesta runstenar härstammar, ca 2500 st, från framförallt 1000- och 1100-talen.

Ett exempel (från Stenkvistastenen):

helki auk frau kaiR auk þorkautr raistu merki siRun at þiuþmunt faþur sin
Helge och Fröger och Torgöt reste minnesmärken runtäckta åt Tjudmund fader sin

Man ser att diftongerna **AU** och **AI** fortfarande fanns. De förenklades senare till **Ö** (även diftongen **ÖY** blev **Ö**), respektive **E**. Det obetonade ordet **auk** blev dock **ok**. Diftongerna lever fortfarande kvar i vissa dialekter.

Under denna tid introducerades kristendomen i Sverige. Det ledde till att ordförrådet utökades med latinska ord, ex: **advent, altare, kloster**; grekiska ord: **biskop, kyrka**. Ett ökat handelsutbyte ledde också till att flera latinska ord introducerades, ex: **marknad, köpa, vin** och **öre**.

FORNSVENSKA (1225-1526)

Nu uppstår den första svenska litteraturen. Det latinska alfabetet har ersatt runorna som skriftspråk. Det mesta som skrevs, skrevs dessutom på latin, eftersom det var kyrkans språk och kyrkan vid den här tiden var världens kulturella centra. Det skrevs dock vissa texter på svenska, bl.a. landskapslagarna och olika krönikor.

Ett exempel (från äldre Västgötalagen):

**Varþær lekæri barþær, þæt skal e ugilt varæ. Varþær lekari
sargaþær, þen sum mæþ gighu gangar æller mæþ fiþlu far æller bambu,
þa skal kvighu taka otamæ ok flytiæ up a bæsing.**

Blir en spelman slagen, skall det alltid vara ostraffat. Blir en spelman sårad, en sådan som går med giga eller fiol eller trumma, då skall man ta en otämjd kviga och föra upp på tingshögen.

Fornsvenskan, liksom urnordiskan och runsvenskan, var rikt på böjningsändelser. Substantiv och adjektiv hade kasusböjning, likt tyskan idag. Verben böjdes efter person, pluralformen försvann inte från skriftspråket förrän på 1900-talet. Till uttalsändringarna hör att **g, k** och **sk** förmjukades framför främre vokaler till dagens uttal. Danskan genomgick inte den förändringen, vilket är orsaken till t.ex. deras uttal av **Köpenhamn, København!**

Fornsvenskan förändrades mycket tack vare det tyska inflytandet i Sverige under medeltiden. Det talades lika mycket tyska i städerna som svenska då tysktrycket var som störst. Unionen med Danmark innebar att svenskan skrevs mycket på "danska". Eftersom många skrivare inte behärskade språket fullt ut blev t.ex. böjningssystemet förenklat.

Ordförrådet utökades kraftigt med tyska ord, främst ord från tyska borgerskapets verksamheter; handel, hantverk och bergbruk. Ex: **borgmästare, stad, jungfru, riddare, köpa, räkna, skräddare, mynt**. Även många prefix, suffix och ändelser kommer från tyskan.

Vid 1400-talets slut hade språket ändrats radikalt från 1200-talet.

Ett exempel (från Arboga stads tänkebok):

**Torkil Person, Larins Olfson ok Magnus Byørnson witnado ok tygado
ath Pædhar Karson kallade Magnus Smid en skøkenson mer
æn fyra resor.**

Torkil Person, Larins Olfson och Magnus Björnson vittnade och intygade att Pädhar Karson kallade Magnus Smed en skökoson mer än fyra gånger.

ÄLDRE NYSVENSKA (1526-1732)

Nu formades den svenska nationen, blev stormakt på 1600-talet för att på 1700-talet förlora svenskområdena och på nytt bli en liten nation. För att frigöra svenskan från danskan och skapa ett genuint svenskt skriftspråk ersattes de danska bokstäverna för **Ä** och **Ö** av de svenska. Reformationen innebar att skiften frigjordes mer och mer från latinet, till förmån för vårt svenska folkspråk; bl.a. skrevs gudstjänster nu på svenska.

År 1495 hade boktryckarkonsten slagit igenom och den första boken på svenska trycktes. Det var en revolution för språket; böcker kunde nu spridas i massupplagor och lästes av allt fler.

Boktryckarkonsten var en förutsättning för ett stabilt skriftspråk. 1526 gavs Nya Testamentet ut på svenska, och 1541 var hela Bibeln klar. Samma texter och formuleringar lästes av olika människor över hela vårt land.

Ett exempel (från Gustav Vasas bibel):

**Thet begaff sigh j then tijdhen, at aff Keysar Augusto vthgick itt bodh,
at all werlden skulle beskattas.
Och thenna beskatning war then första, och skeedde vnder then
Höfddingen offuer Syrien, Kyrenio.
Och the gingo alle hwar vthi sin stadh, til at läta beskatta sigh.**

Ännu på 1600-talet hade dock inte skriftspråket blivit så stabilt, att man inte ofta kan spåra lokala uttalsskillnader i brev o.dyl.

Bibelöversättarna var påverkade av tyskan i Luthers bibelöversättning, men framförallt de svenska trupperna i Europa tog hem tyska lånord. Ex: *fanjunkare, fänrik, manskap, marsch, trupp, främling, kusk, övrrumpla*.

Från och med 1600-talet blev Frankrike en trendsättare både kulturellt och politiskt. Några exempel på lånord från franskan: *mustasch, parfym, peruk, choklad, karamell, ambassad, ammunition, kanon, kompani*.

YNGRE NYSVENSKA (1732-ca 1900)

Nu hade läskunnigheten ökat starkt i Sverige, framförallt bland borgerskapet. Det var förutsättningen för den ökade bok- och tidningsutgivningen som nu tog fart. Den mest kända tidskriften, vilken utgör brytningen mellan äldre- och yngre nysvenska, är *Then Swänska Argus*, vars första nummer kom ut i december 1732. Den avvek märkbart från tidigare litteratur genom sitt lediga språk och kåserande innehåll.

Ett exempel (av Olof Dalin, från *Then Swänska Argus*):

**Jag känner en Fru, som aldeles skiämmar bort sin Dotter. (Dock, min Läsare,
wi känna wäl mer än En.) Stackars Flicka, det giör mig ondt om henne, ty
hon
är af Naturen så Täck, så Liufig, så Snäll och så Hurtig, som trotz någon
af sina likar; Men igenom Gummans twång, Wårdslöshet och Dårskap, är
hon nu,
det arma Barnet, så Obehagelig, så Fiällig, så Dum och så Ömkelig...**
(Olof Dalin syftar här på svenskarna och deras språk, vilket han anser har blivit "nedsmutsat" av utländskt inflytande)

Olof Dalins avsmak för främst det franska inflytandet kan man kanske förstå om man läser t.ex. detta stycke om ett samtal av amiral Carl Tersmeden:

**De continuerade med ett sådant empressemant, att jag säkert trodde, att de
påtagit sig obliger mig komma på masqueraden, varföre jag gjorde 1000
difficulteter, som mera uppretade deras inqueitude, till dess jag profiterade
av momenten att förskaffa mig varderas tendra embrassement.**

Språket började nu mer och mer både låta och se ut som det gör idag.

Ofta var skriftspråkets meningsbyggnad tung och invecklad, som i detta utdrag av Aftonbladets första nummer 1830:

**Angående jernstillverkningen har nyligen från Ryssland blifvit meddelad
underrättelse om en upptäckt, hvilken, om den skulle befinnas hvila på
sakkännedom och enlig med rätta förhållandet, utan tvifvel kommer att
medföra en väsentlig nytta för den Svenska jernhandteringen i allmänhet,
och för besparingen af våra skogar i synnerhet.**
(om en ny smältmetod)

År 1786 grundar Gustav III efter franskt mönster den Svenska Akademien, för vård av det svenska språket. Akademien standardiserade grammatik och stavning. Många utländska ord försvenskades, ex: **adieu-adjö, banque-bank**; detta väckte motstånd och debatt.

Det franska inflytandet över svenskan intensifierades under 1700-talet. Vi fick många nya ord inom samma områden som tidigare, ex: **dramatik, roman, aktör, applådera, konsert, pjäs, kostym, frisyr, kasern**.

Den industriella revolutionen ledde till att engelskan blev det mest inflytelserika språket över svenskan under 1800-talet. Ex: **check, export, jobb, strejk, bandy, biff, kex, lunch, paj, slips**.

1900-TALETS NUSVENSKA

Ett steg mot en minskad klyfta mellan tal- och skriftspråk tog August Strindberg med sin bok Röda Rummet 1879. Han bidrog därmed till utvecklingen mot en modernare, mer ledig prosa. Denna utveckling kom att karakterisera 1900-talets språkförändringar.

Radio, och senare även televisionen, har bidragit till att talspråket mer och mer har anpassat sig efter skriftspråket. Det språk som lyssnarna fick höra var färgat av manuskripten, vilka lästes av radio- och tv-talarna.

En mycket omstridd stavningsreform skedde 1906. Då försvann de tidigare **v**-ljuden och ersattes alla av **v**. Tidigare hade de olika formerna, **f** (**af, blef**), **fv** (**hufvudstad, äfven**) och **hv** (**hvarje, hvardera**), varit alla skolelevers mardröm. **-dt** skrevs nu **-tt**; **gödt** och **födt** blev **gott** och **fött**.

Pluralformen **-arne** i bestämd form plural försvann ur skriftspråket. Verbens pluralformer, vilka hade försvunnit ur talspråket redan under 1600-talet, försvann - dock inte utan konflikter - från skriftspråket. Också själva meningsbyggnaden har förenklats successivt under hela 1900-talet.

Under 1900-talet, främst efter andra världskriget, är det engelskan som har bidragit med flest ord till svenskans ordförråd. Ex: **container, jeep, lift, skoter, jeans, jumper, nylon, overall, shorts, juice, ketchup**. Många av lånen är s.k. översättningslån, ex: **kofångare (cow-catcher), korsord (cross-word), svartlista (blacklist), överlappa (overlap)**.

KÄLLHÄNVISNING

Denna text är på intet sätt nyskapande. Allt är vedertaget och redogjort för tidigare. Syftet med arbetet är att kortfattat belysa de viktigaste förändringar och inflytanden som påverkat vårt språk under århundradena, samt att ta upp några teorier om vad som påverkar den språkliga utvecklingen.

Som grund har jag i första hand använt de eminenta läroböckerna i det svenska språket:

Språket, Lärobok av Josephson, Korduner, Mårtenson, Ågren
Svenska uppslag av Skoglund, Waje

För övriga mer eller mindre sakliga fakta har jag litat till mitt minne, influerat av otaliga böcker, och i något fall för riktighetens skull kontrollerat mitt minne i någon historiebok.